

Звіт про проміжну оцінку проєкту «Заснування соціальних шкільних підприємств у сільській місцевості та малих містах України для заохочення молоді до соціального підприємництва в Івано-Франківській, Житомирській та Донецькій областях», що впроваджується Фондом Східна Європа спільно з німецькою неурядовою організацією ChildFund Deutschland e.V за фінансової підтримки Федерального Міністерства економічного співробітництва та розвитку Німеччини

Договір про надання послуг № ДШП 1/02-21 від 1 лютого 2021 р.
Період виконання: 1 лютого – 5 березня 2021 р.

Михайло Савва, незалежний фахівець з оцінювання,
член Правління Української асоціації оцінювання,
доктор політичних наук, професор
egroupsova@gmail.com

Березень 2021 року

Резюме

Метою проміжного оцінювання є визначення рівня досягнення проміжних результатів проєкту за низкою напрямків діяльності.

При розробленні методології оцінювання були використані обидва основні підходи до оцінювання: *індикаторний* (порівняння планових і фактичних значень кількісних показників проєкту і висновки на основі такого порівняння) і *експертний* (аналіз процесу виконання проєкту, його продуктів і результатів на основі експертних знань фахівця з оцінки та висновки на основі такого аналізу).

Під час оцінювання були використані такі методи: кількісний та якісний аналіз документів проєкту, глибокі напівструктуровані інтерв'ю (проведено дев'ять інтерв'ю), анкетування учасників проєкту (отримано 300 анкет).

Особливо важливим було оцінити, як реалізація моделі шкільних підприємств впливає на розвиток знань та компетенцій школярів, на їх усвідомлений вибір професійної діяльності, соціально-підприємницької відповідальності та особистий розвиток. Таке оцінювання проводили на основі зворотного зв'язку бенефіціарів проєкту. Анкетування учасників проєкту засвідчило: добре обізнані з концепцією соціального шкільного підприємництва 38% усіх респондентів. Було визначено відсоток представників різних груп учасників проєкту: добре обізнаних із концепцією соціального шкільного підприємництва 81% вчителів, 14% батьків та 50% учнів. 84% учнів активно застосовують на практиці навички, які вони здобули під час роботи в СШП та/або навчання за курсом СШП. Відсоток вчителів, які готові й далі підтримувати роботу новоствореного СШП, – 85%. За результатами анкетування, 82% учнів підтвердили, що вони підвищили впевненість у собі та рівень соціально-підприємницької відповідальності (80% дівчат і 83% хлопців).

Рівень залученості бенефіціарів у реалізацію концепції соціального шкільного підприємства необхідно оцінити як високий. У трьох областях України, де впроваджується проєкт, експерти і вчителі провадять просвітницьку роботу з інформування та мотивування учнів і вчителів у сфері шкільного соціального підприємства.

Рівень доступності до навчального процесу та формування компетентностей у сфері шкільного соціального підприємства є достатнім для успішної реалізації проєкту.

Учні отримують під час проєкту широкий спектр навичок. Серед цих нових навичок – не тільки навички соціально корисної трудової діяльності, а також ціла низка інших супутніх навичок, наприклад, навички комунікації та просування товарів/послуг. Участь у проєкті вплинула на школярів. Вони стали більш впевненими в собі, зріс рівень їхньої відповідальності.

На основі результатів оцінювання були сформульовані рекомендації:

- передбачити у звітності грантоотримувачів (організацій, що створюють шкільні соціальні підприємства) характеристику *соціального ефекту* шкільних підприємств;
- проводити грантові конкурси, спрямовані на підтримку створення СШП, для поселень усіх типів із можливістю виділення кількох номінацій: громадські організації та школи великих міст, малих міст і сільських поселень;
- поширити проєкт на громади, в яких ухвалені регіональні/муніципальні програми економічного розвитку, які передбачають розвиток соціального підприємництва;
- підтримувати СШП у формі дистанційних і очних консультацій на основі «зворотного зв'язку» з грантоотримувачами ФСС після завершення їхніх проєктів;
- розглянути питання про проведення всеукраїнської виставки продуктів і послуг соціальних шкільних підприємств, можливо, як один із заходів фінального форуму;
- розглянути можливість включення у проєкт спеціального компоненту для школярів із розвитку лідерських навичок учнів;
- підвищити рівень поінформованості батьків про ту користь, яку СШП приносить їхнім дітям. Підготувати спеціально для батьків буклет (можливо, в електронному форматі);
- провести серед учнів конкурс есе (творів) на тему «Що мені дає участь у створенні соціального шкільного підприємства».

Зміст

Мета оцінювання	4
Індикатори проєкту	4
Методика оцінювання	4
Обмеження та ризики оцінювання.....	6
Рівень досягнення проміжних результатів проєкту	7
Кількісний аналіз індикаторів проєкту.....	14
Рекомендації.....	15

Мета оцінювання

Встановлення рівня досягнення проміжних результатів та поточних показників за напрямками:

- Аналіз ефективності тренінгу для тренерів (менторів), проведений у листопаді 2019 року (як навчені ментори використовують здобуті знання після «тренінгу для тренерів» (ТОТ))
- Аналіз ефективності тренінгу для вчителів, проведений у січні 2020 року
- Як застосовуються знання та навички та впроваджується концепція «Соціальне шкільне підприємство» у двох областях впровадження програми
- Наскільки активно застосовують на практиці навички, які учні здобули під час роботи в СШП (соціальні шкільні підприємства) та/або навчання за курсом СШП
- Як навчання та залучення до впровадження концепції СШП вплинуло на учнів та молодь, чи змінився їхній рівень впевненості у собі та рівень соціально-підприємницької відповідальності
- Залучення до впровадження концепції та прихильність щодо подальшого функціонування СШП з боку бенефіціарів програми
- Рівень доступу до навчального процесу та формування компетенцій у сфері розвитку та реалізації концепції «Соціальне шкільне підприємство»
- Потенціал створення партнерських відносин між СШП
- Спроможність представників ГО ефективно працювати в карантинному режимі над впровадженням концепції на місцях

Індикатори проєкту

- Звіт про проміжну оцінку містить аналіз таких індикаторів проєкту:
- Кількість шкіл, у яких запроваджено освітню модель СШП
- Кількість учнів у школах, де запроваджено освітню модель СШП
- Кількість шкіл, які обрали курс за вибором СШП
- Кількість учнів 7–11 класів, які відвідували заняття курсу за вибором «СШП», обізнані з інструментами і моделями СШП та практично їх застосовують
- Відсоток осіб, які добре обізнані з концепцією соціального шкільного підприємництва всього
- Відсоток вчителів, добре обізнаних із концепцією соціального шкільного підприємництва
- Відсоток батьків, добре обізнаних із концепцією соціального шкільного підприємництва
- Відсоток учнів, добре обізнаних із концепцією соціального шкільного підприємництва
- Відсоток учнів, які активно застосовують на практиці навички, які вони здобули під час роботи в СШП та/або навчання за курсом СШП
- Кількість шкільних підприємств, заснованих у межах грантів
- Відсоток вчителів, які продовжують підтримувати роботу новоствореного СШП
- Кількість видів продукції/послуг СШП, які були створені та продані/надані
- Кількість продуктів/послуг, створених СШП
- Кількість продуктів/послуг проданих СШП
- Відсоток учнів, які підтвердили, що вони підвищили впевненість у собі та рівень соціально-підприємницької відповідальності (серед них % учнів та % учениць)

Методика оцінювання

При розробленні методології оцінювання були використані обидва основні підходи до оцінювання: індикаторний (порівняння планових і фактичних значень кількісних показників проєкту і висновки на основі такого порівняння) і експертний (аналіз процесу виконання проєкту, його продуктів і результатів на основі експертних знань фахівця з оцінки та висновки на основі

такого аналізу). Синтез двох підходів був необхідний через те, що заплановані результати проєкту мають як кількісний, так і якісний характер.

Фінальний звіт проміжної оцінки містить аналіз таких даних:

1. Програмних звітів та засадничих документів проєкту (перелік досліджених документів проєкту наведено в додатку).
2. Результатів кількісного онлайн-опитування (анкетування) із включенням респондентів із усіх груп бенефіціарів проєкту.
3. Результатів онлайн-інтерв'ю за методикою експертних напівструктурованих інтерв'ю менторів та представників організацій громадянського суспільства, які впроваджують концепцію соціального підприємництва у Івано-Франківській, Житомирській та Донецькій областях.

Методи оцінювання:

1. Кількісний аналіз документів

Здійснено аналіз проєктних документів і звітів, порівняння планових і фактичних кількісних показників проєкту.

Виконавець отримав від замовника документи і звіти, які стосуються проєкту (звіти про заходи проєкту, звіти менторів; інші документи про діяльність у межах проєкту, результати проєкту). Перелік вивчених під час оцінювання документів додається.

2. Якісний аналіз документів

Здійснено якісний аналіз проєктних документів і звітів, в результаті чого отримано інформацію про діяльність у межах проєкту, результати програми, вигодоотримувачів програми, організаційну спроможність виконавця програми. Ця інформація не має кількісних значень. Під час якісного аналізу здійснювалося оцінювання досягнення якісних результатів проєкту.

3. Глибокі напівструктуровані інтерв'ю

Здійснено опитування (глибокі напівструктуровані інтерв'ю): менторів та представників організацій громадянського суспільства, які впроваджують концепцію соціального підприємництва у Івано-Франківській, Житомирській та Донецькій областях. Договір про проведення оцінювання передбачав інтерв'ю тільки цих категорій учасників проєкту. Водночас – відповіді на деякі запитання оцінювання було неможливо без інтерв'ю з учасниками семінару для вчителів Донецької області в січні 2020 року. Виконавець провів глибокі напівструктуровані інтерв'ю з учасниками семінару для вчителів. Список респондентів глибоких напівструктурованих інтерв'ю додається.

Глибокі напівструктуровані інтерв'ю здійснювалися засобами телефонного та інтернет-зв'язку. Глибокі напівструктуровані інтерв'ю проводили у форматі індивідуальних інтерв'ю. Такі інтерв'ю не передбачали певної кількості опитаних – їхня кількість визначалася виконавцями оцінювання за єдиним критерієм «повноти інформації». Водночас, виходячи із завдань оцінювання, виконавець прагнув опитати респондентів з усіх трьох областей.

Інтерв'ю проводили із дотриманням конфіденційності та врахуванням психоемоційного стану респондентів. Інтерв'ю тривали винятково доти, доки респондент був готовий спілкуватися.

Аудіо- та інші записи вели винятково із дозволу респондентів без дозволу передавати ці записи третім особам (у тому числі – і замовнику оцінювання). Відповідно, уся інформація у звіті подана винятково в узагальненому вигляді, цитування здійснюється без зазначення його автора.

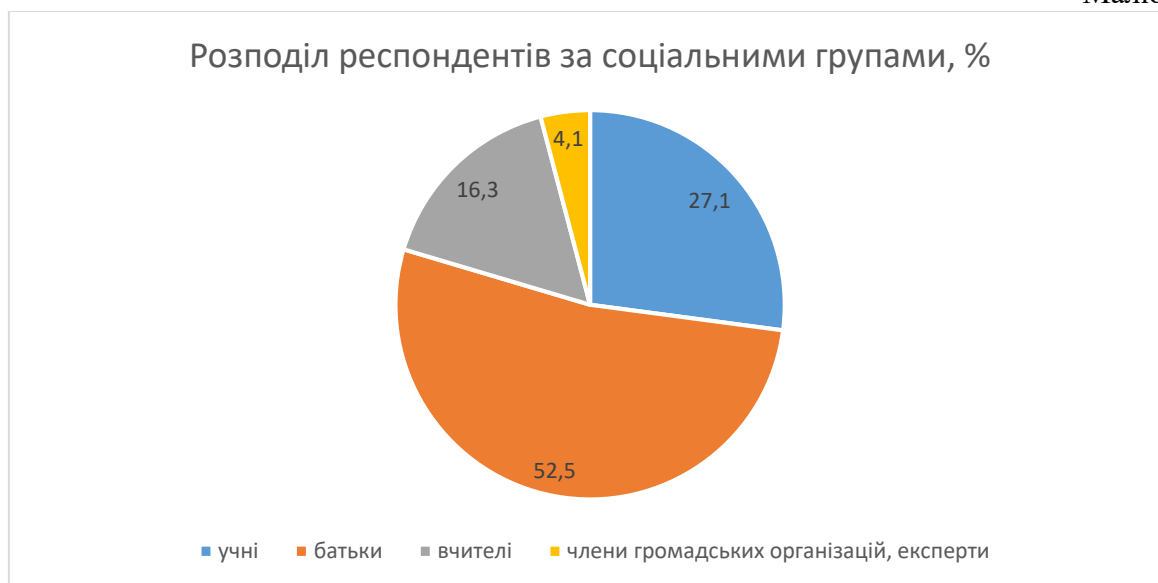
4. Анкетування учасників проєкту

Для анкетування учасників програми створено інтернет-ресурс (Google Form). Запрошення відповісти на запитання анкети були надіслані учасникам проєкту всіх областей і всіх цільових груп. Анкета учасника проєкту не передбачає ідентифікації особи, яка її заповнила.

Анкета створена з метою отримати інформацію для кількісного аналізу за кількома індикаторами проєкту, які мають кількісний характер і які можна оцінити тільки на основі «зворотного зв'язку». Крім цього, результати анкетування дозволили уточнити оцінки деяких якісних результатів проєкту та сформулювати рекомендації.

На запитання анкети відповіли 300 людей.

Малюнок 1

Кількісні розподіли відповідей на запитання анкети додаються (Додаток 2).

Обрані методи оцінювання забезпечили:

1. Синергетичний ефект (результати, отримані за допомогою одного методу, доповнені результатами, які були отримані за допомогою іншого методу).
2. Ефект триангуляції (перевірка результатів одного методу результатами іншого).
3. Повагу прав і гідності учасників програми (право на анонімність, право на безпеку, право на захист персональних даних, право на недоторканність особистого життя).
4. Відсутність будь-якої дискримінації респондентів оцінювання.
5. Можливість проводити оцінювання онлайн.

Обмеження та ризики оцінювання

Виконавець оцінювання вважає обмеженнями фактори, ймовірність впливу яких становить 100%. До ризиків виконавець відносить фактори, вплив яких на оцінювання менше 100% (ризиків можуть як проявитися, так і не проявитися).

Обмеження оцінювання

Напередодні оцінювання виконавець визначив такі обмеження для роботи:

1. Карантинні заходи та заборона на особисте спілкування, графік та географія яких щодня змінюється.
2. Страх безпосереднього спілкування у людей. Карантинні заходи та рекомендації щодо «соціальної дистанції» могли спричинити страх людей зустрітися з метою інтерв'ю, тим більше, зустрітися з метою проведення фокус-групи. Спілкування за допомогою засобів комунікації не дозволяє відстежувати психоемоційний стан респондента, усі вербальні та невербальні сигнали спілкування. Дотриматися усіх умов щодо проведення масових заходів

(фокус-групи) важко, особливо за умови, що у кожному населеному пункті вони відрізняються і щодня змінюються.

3. Об'єктивна і виправдана заборона на розголошення персональних даних вигодоотримувачів проєкту.

Ризик оцінювання:

Небажання деяких учасників проєкту дати інтерв'ю навіть за гарантії цілковитої анонімності. Глибоке напівструктуроване інтерв'ю, якщо точно слідувати методиці, передбачає диктофонний запис. Саме це найбільше лякає людей і стає стримувальним фактором. Мінімізувати цей ризик можна відмовою від диктофонного запису в разі, якщо респондент заперечує, але готовий дати інтерв'ю без диктофона. В цьому випадку інтерв'юер письмово фіксує найбільш важливі моменти відразу після завершення інтерв'ю. Як свідчить практика, така методика забезпечує потрібну якість оцінювання за умови високої кваліфікації інтерв'юера.

Оскільки обмеження і ризик оцінювання були враховані заздалегідь, на етапі розроблення методології, вони не вплинули на якість оцінювання.

Рівень досягнення проміжних результатів проєкту

Аналіз ефективності тренінгу для тренерів (менторів), проведений у листопаді 2019 року (як навчені ментори використовують здобуті знання після «тренінгу для тренерів» (ТОТ)).

Учасники тренінгу для експертів із соціального шкільного підприємництва 13–15 листопада 2019 року оцінили тренінг відразу після його завершення за допомогою анкети зворотного зв'язку. Анкета була розіслана всім учасникам тренінгу. З-поміж 15 учасників відповіли на запитання анкети 13. Середня оцінка тренінгу за 5-бальною шкалою становить 4,67 бали. Цей показник необхідно оцінити як доволі високий.

Оцінювання тренінгу було також проведене під час проміжного оцінювання проєкту. Оцінювання проводили більше ніж за рік після проведення тренінгу. Це дозволило його учасникам дати менш емоційні і більш зважені оцінки. Оцінювання було проведене на основі шести глибоких напівструктурованих інтерв'ю з учасниками тренінгу.

Під час проміжного оцінювання проєкту в лютому 2021 року в глибоких напівструктурованих інтерв'ю експерти проєкту в цілому високо оцінили ефективність тренінгу: «Тренінг для тренерів був надзвичайно корисним і заслуговує найвищої оцінки. Я є соціальним підприємцем і доволі багато знаю про цю сферу. Але під час тренінгу я дізнався нове для себе – технології передання знань про соціальне підприємство» (цитата з глибокого інтерв'ю).

Деякі експерти проєкту підкреслили, що тренінг дав їм не тільки знання, а також посилив мотивацію займатися створенням шкільних підприємств: «Тренінг був доволі цікавим. Я їхала на нього зі скептичним настроєм, оскільки у нас не було матеріальної бази для створення шкільного підприємства. Але під час тренінгу я поговорила з експертами і людьми, які вже подолали певний шлях, і зробила висновок, що ми зможемо створити таке шкільне підприємство. Тренінг дав мені емоційний імпульс» (цитата з глибокого інтерв'ю).

Водночас оцінки тренінгу перебувають у прямій залежності від експертного рівня учасника напередодні тренінгу. Учасники, які мали більш високий експертний потенціал, оцінюють ефективність тренінгу більш стримано.

Були висловлені два критичних зауваження на адресу тренінгу. На тренінгу було представлено досвід Німеччини, який, на думку деяких учасників, треба ще адаптувати до умов України з причини неабияк значних відмінностей законодавства цих двох країн. Низку важливих аспектів тренінгу було дано оглядово, наприклад, бізнес-планування. Оскільки це був тренінг для експертів, такої глибини було недостатньо. Підготовка експертів вимагає більш глибокого занурення в тему.

Всі учасники тренінгу, які після тренінгу взяли участь у проєкті, використовують здобуті знання:

– під час проведення інформаційних зустрічей із вчителями з метою включення їх в проєкт;

- під час проведення тренінгів із соціального шкільного підприємництва для вчителів і учнів, які беруть участь у проєкті;
  - під час проведення занять у гуртку із соціального шкільного підприємництва;
  - під час створення підприємств на базі громадських організацій-грантоотримувачів Фонду Східна Європа в партнерстві зі школами;
  - для залучення додаткових ресурсів для діяльності підприємств на базі громадських організацій-грантоотримувачів Фонду Східна Європа в партнерстві зі школами (наприклад, краудфандинг з метою покупки спеціального виробничого обладнання);
  - для мотивації учнів, які беруть участь у проєкті.
- Вчителі, які брали участь у тренінгу, використовують нові освітні технології (наприклад, «Куб історій») під час занять у загальноосвітніх школах.

Аналіз ефективності тренінгу для вчителів, проведений у січні 2020 року.

Учасники семінару «Соціальне шкільне підприємництво» 23–24 січня 2020 року для вчителів Донецької області оцінили семінар відразу після його завершення за допомогою анкети зворотного зв'язку. Анкета була розіслана всім учасникам семінару. З-поміж 25 учасників відповіли на запитання анкети 20. Середня оцінка тренінгу за 5-бальною шкалою становить 4,87 бали. Цей показник необхідно оцінити як доволі високий.

Оцінювання семінару було також проведене під час проміжного оцінювання проєкту. Оцінювання проводили більше ніж за рік після проведення семінару. Це дозволило його учасникам дати менш емоційні і більш зважені оцінки. Оцінювання було проведене на основі трьох глибоких напівструктурованих інтерв'ю з учасниками семінару.

Під час проміжного оцінювання проєкту в лютому 2021 року в глибоких напівструктурованих інтерв'ю вчителі високо оцінили ефективність семінару: «Перший раз брала участь у такому заході. У захваті від семінару, починаючи від місця проведення і закінчуючи виступаючими тренерами та модераторами. Дуже цікавим був досвід соціального підприємства з Костянтинівки» (цитата з глибокого інтерв'ю). Всі респонденти глибоких інтерв'ю назвали тему семінару новою для себе і цікавою.

Семінар став мотивувальним заходом для деяких учасників: «Семінар дав не тільки знання, а й мотивацію брати участь у створенні шкільного соціального підприємства. Також семінар підштовхнув до пошуку додаткової інформації про залучення ресурсів для розвитку роботи з дітьми в школі. Активно шукаю інформацію про грантові конкурси та інші форми залучення ресурсів» (цитата з глибокого інтерв'ю). Деякі учасники семінару вперше дізналися про можливості залучення додаткових ресурсів для забезпечення навчального та виховного процесу в школах і почали використовувати ці можливості.

«Семінар був доволі корисний. Я ставлю 5 з плюсом за 5-бальною шкалою. Якби таку інформацію про підприємництво я отримала, коли вчилася в школі, моя кар'єра склалася б інакше» (цитата з глибокого інтерв'ю).

Водночас законодавча основа шкільних підприємств в Україні така, що деякі учасники семінару оцінюють діяльність із залучення додаткових ресурсів як ризиковану. «Знання використовую для виробництва і продажу невеликих партій виробів, щоб забезпечити мінімальні потреби нашого гуртка при школі. Ми не можемо провадити цю діяльність у значних масштабах, тому що фактично це незаконно без створення спеціального юридичної особи. Нам доводиться думати про те, як «не перейти межі» (цитата з глибокого інтерв'ю).

Опитані учасники семінару мультиплікують здобуті знання про соціальне підприємництво. Вони використовують здобуті знання:

- під час своєї викладацької діяльності (наприклад, на уроках інформують школярів про екологічне споживання: як переробляти старі речі та робити з них щось нове і потрібне);
- під час проведення відеоуроків про соціальне шкільне підприємництво;
- під час підготовки заявки на грантовий конкурс із метою створити соціальне підприємство на базі громадської організації у партнерстві зі школою;
- для виробництва та продажу невеликої кількості виробів на базі шкільного гуртка.

Як застосовуються знання та навички та впроваджується концепція «Соціальне шкільне підприємство» у двох областях впровадження програми (Житомирська та Івано-Франківська)

У всіх трьох областях на території реалізації проєкту експерти і вчителі провадять просвітницьку роботу з інформування та мотивування учнів і вчителів у сфері шкільного соціального підприємництва. Крім цього, в Івано-Франківській та Житомирській областях виконані і виконуються соціальні проєкти з розвитку шкільного соціального підприємництва. Грантоотримувачами Фонду Східна Європа є три громадські організації Житомирської області та три громадські організації Івано-Франківської області. За інформацією від ФСЕ, гранти у Донецькій області будуть видані у межах наступних хвиль грантового конкурсу.

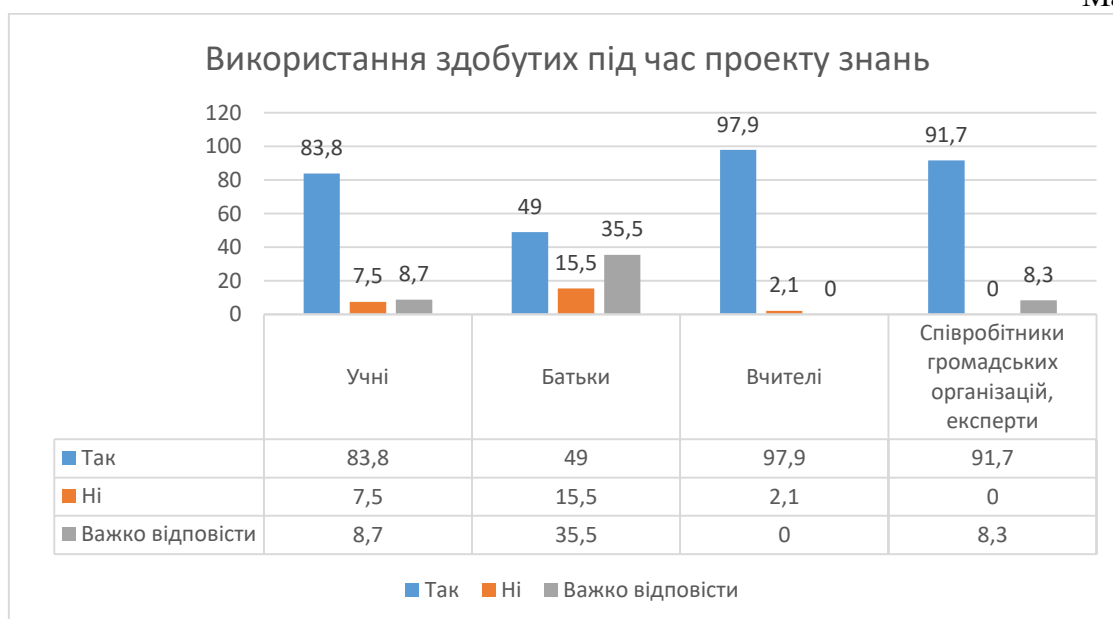
Деякі грантоотримувачі проєкту вказують у звітах на ідеї, які роблять шкільні підприємства соціальними: «Бачення учасниками організації діяльності соціального шкільного підприємства... засвідчило про бажання учасників розширювати межі його діяльності та соціальний вплив на місто, зокрема, кошти із продажу виробів СШП діти планували спрямовувати не лише на фінансування поточних витрат на провадження підприємницької діяльності, соціальний та культурний розвиток школи, а й на створення коворкінгового простору для творчих людей міста та притулку для бездомних тварин» (зі звіту грантоотримувача проєкту). Водночас не у всіх звітах охарактеризовані соціальні аспекти діяльності шкільних підприємств.

Експерти використовують знання і навички під час виконання проєкту в Житомирській та Івано-Франківській областях таким чином:

- для інформування та мотивування вчителів шкіл взяти участь у проєкті. З цією метою використовуються знання у сфері шкільного соціального підприємництва, навички передання інформації і мотивування, а також готові продукти проведеного в листопаді 2019 року тренінгу (презентація про діяльність соціальних шкільних підприємств у Німеччині);
- для підготовки заявок на участь у грантовому конкурсі Фонду Східна Європа з метою створення соціальних підприємств на базі громадських організацій у партнерстві зі школами;
- для інформування та мотивування учнів, які є членами шкільних команд проєкту і беруть участь у діяльності соціальних підприємств;
- для планування роботи соціальних підприємств, створених на базі громадських організацій в партнерстві зі школами;
- для інформування про діяльність соціальних підприємств.

Під час проведеного 4–26 лютого 2021 р. анкетування учнів 83,8% заявили, що вони використовують здобуті під час проєкту знання і діляться цими знаннями в повсякденному житті.

Малюнок 2

Наскільки активно застосовують на практиці навички, які учні здобули під час роботи в СШП (соціальні шкільні підприємства) та/або навчання за курсом СШП.

Необхідно відзначити, що учні здобувають під час проєкту широкий спектр навичок. Серед них – не тільки навички соціально корисної трудової діяльності, а також ціла низка інших, наприклад, навички комунікації і просування товарів / послуг: «Під час акції учасники проєкту здобули додаткові навички рекламування власного товару, комунікативні компетентності, що стало додатковим досягненням проєкту» (зі звіту грантоотримувача проєкту).

Найбільш активно ці навички використовуються членами проєктних команд, які наразі виконують проєкти за грантової підтримки Фонду Східна Європа. Водночас, як зазначили респонденти, деякі діти використовують ці знання і навички у сферах, безпосередньо не пов'язаних із проєктом: у сімейному бізнесі і власному мікробізнесі (виробництво і продаж виробів ручної роботи).

Як навчання та залучення до впровадження концепції СШП вплинуло на учнів та молодь, чи змінився їхній рівень впевненості у собі та рівень соціально-підприємницької відповідальності.

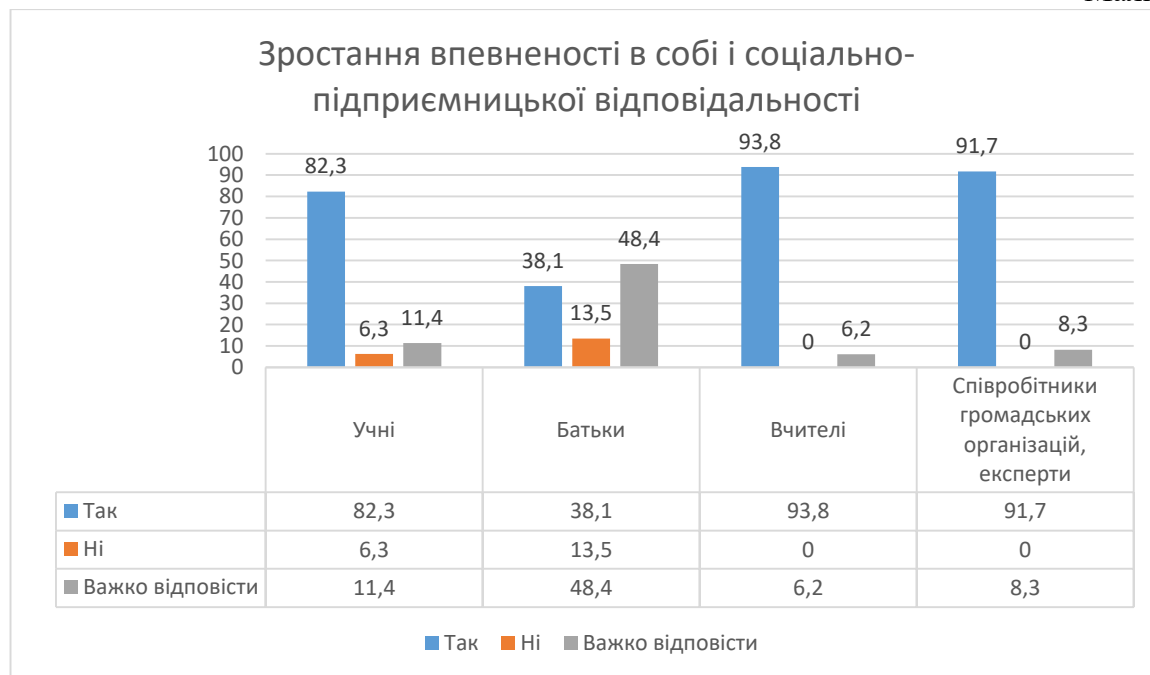
Участь у проєкті вплинула на школярів. Вони стали більш впевненими в собі, підвищився рівень їхньої відповідальності. «Діти під час занять у гуртку соціального підприємництва стали більш відкритими та ініціативними. Вони можуть зараз зайти до директора школи і запропонувати якусь ідею. Раніше вони навіть не думали про таку можливість» (цитата з глибокого інтерв'ю).

«Діти сильно мотивовані на участь у проєкті та обов'язково доведуть його до успішного завершення. Приблизно 10 дітей з-поміж учасників проєкту в цій школі обов'язково продовжать підприємницьку діяльність після завершення проєкту» (цитата з глибокого інтерв'ю).

Участь школярів у спільних заходах із дорослими сприяє їхній соціалізації, зокрема, зростанню почуття відповідальності. Ці заходи – не для дітей, не до чого школярі вже звикли. Це «дорослі» заходи, наприклад: «Між... школою та ГО... було підписано меморандум про співпрацю. Ця подія відбувалася за участю 11 дорослих (директор школи, три вчителі, четверо батьків, один представник відділу економіки, тренер та керівник проєкту) і трьох активних учнів школи» (зі звіту ГО-грантоотримувача проєкту).

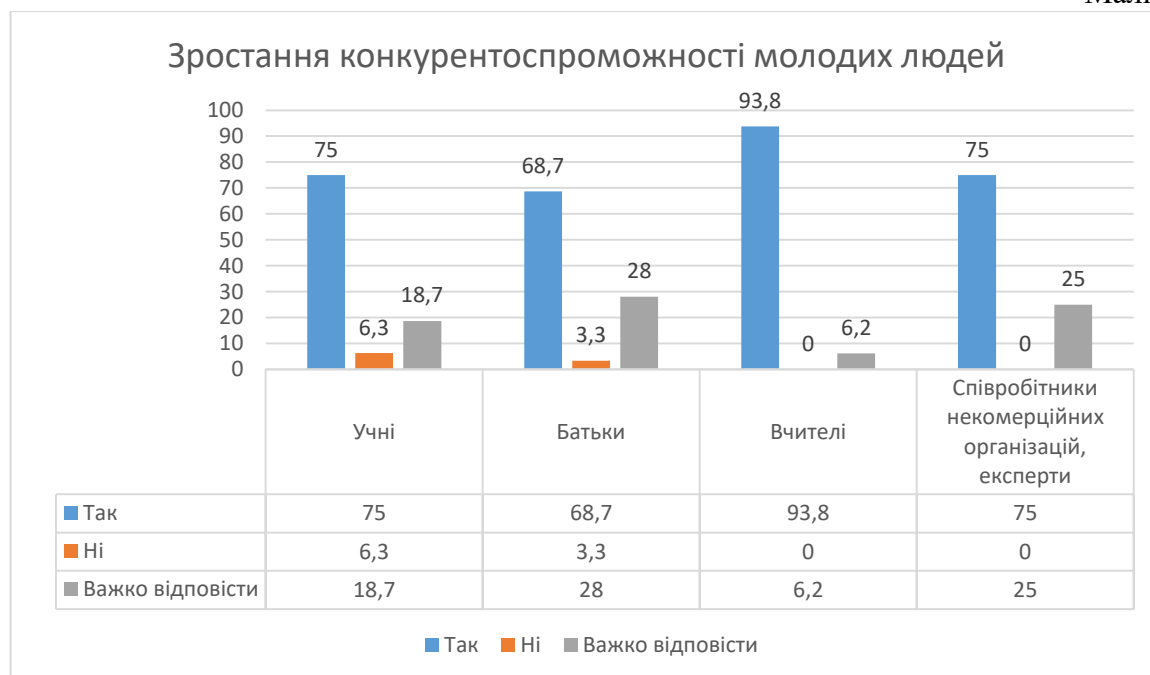
Під час проведеного 4–26 лютого 2021 року анкетування учнів 82,3% заявили, що під час проєкту зростає їхня впевненість у собі та соціально-підприємницька відповідальність.

Малюнок 3

На думку школярів, участь у проєкті підвищила їхню конкурентоспроможність. Під час проведеного 4–26 лютого 2021 року анкетування 75% школярів відповіли «Так» на запитання «На вашу думку, чи підвищила участь у проєкті конкурентоспроможність молодих людей?».

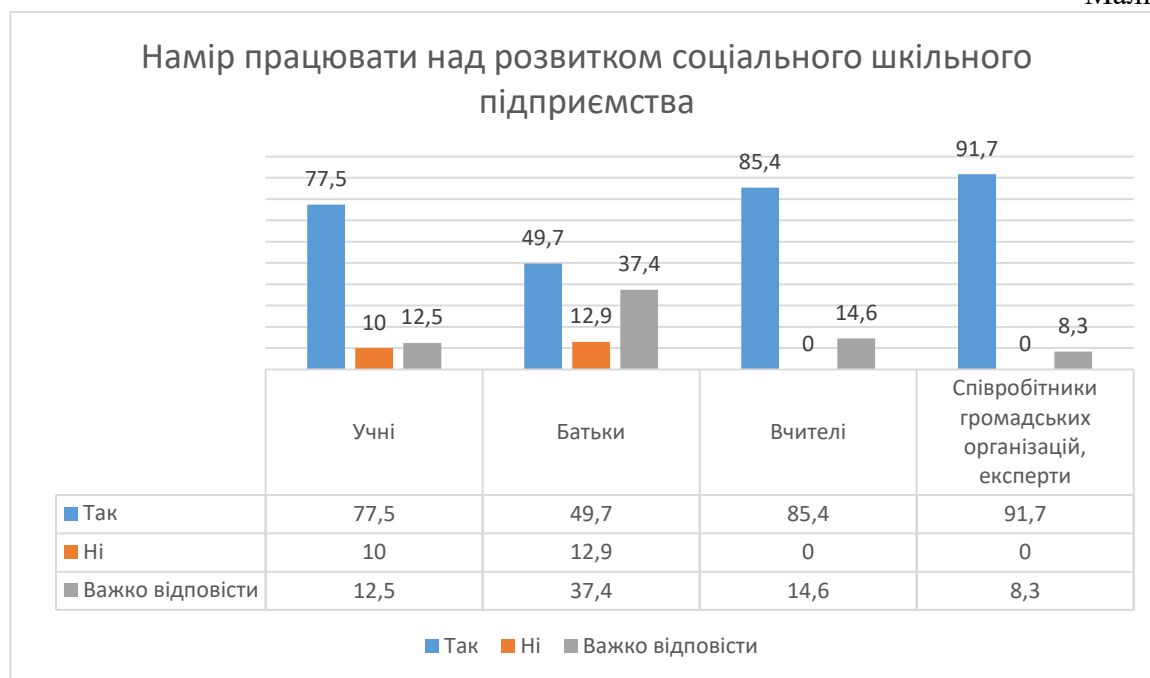
Малюнок 4

Залучення до впровадження концепції та прихильність щодо подальшого функціонування СШП із боку бенефіціарів програми

Рівень залученості бенефіціарів до реалізації концепції соціального шкільного підприємства слід оцінити як високий. Ця оцінка підтверджується великою кількістю респондентів, які відповіли на запитання анкети через Google-форму. Загальна кількість респондентів – понад 300 людей, що дуже багато для такого дослідження (за грантовими проєктами Фонду Східна Європа на день початку анкетування працювали шість шкіл у партнерстві з шістьма громадськими організаціями). Бенефіціари самостійно ухвалювали рішення – брати участь в анкетуванні чи ні. Необхідно відзначити високу активність батьків учнів-бенефіціарів проєкту. Серед респондентів батьків виявилось близько 50%.

Під час анкетування учасників проєкту 4–26 лютого 2021 року 77,5% учнів, 49,7% батьків, 85,4% вчителів і 91,7% представників некомерційних організацій (експертів, менторів) заявили, що мають намір працювати над розвитком шкільного підприємства.

Рівень доступу до навчального процесу та формування компетенцій у сфері розвитку та реалізації концепції «Соціальне шкільне підприємство»

Рівень доступності до навчального процесу та формування компетентностей у сфері шкільного соціального підприємництва є достатнім для успішної реалізації проєкту.

Достатній рівень був забезпечений активним інформуванням шкільних колективів трьох областей про можливість узяти участь у проєкті. Таке інформування було проведено експертами проєкту, а в Донецькій області додатково також вчителями-учасниками семінару «Соціальне шкільне підприємство». Головним обмеженням доступності була низька активність вчителів шкіл і страх новацій в освітній діяльності. Так, в одному з міст шкільні колективи всіх 11-ти шкіл, що там працюють, були проінформовані про можливість взяти участь у проєкті, але згоду дала тільки одна школа.

Деякі учасники проєкту, які дали інтерв'ю, вказали на проблему доступу до навчального процесу та формування компетенцій у сфері розвитку та реалізації концепції «Соціальне шкільне підприємство»: «Проблемою було обмеження на участь у конкурсі шкіл із великих міст. В обласному центрі школи мають потенціал займатися чимось іще, крім навчального процесу, розвивати дітей. У малих містах і селах потенціалу не вистачає. Там є проблема з підвезенням дітей до шкіл, вони прив'язані до графіку шкільного автобуса і не можуть залишатися у школі для додаткових активностей. Участь у проєкті шкіл із великих міст забезпечило би кращі результати» (цитата з глибокого інтерв'ю).

Потенціал створення партнерських відносин між СШП

Потенціал створення партнерських відносин між СШП об'єктивно є високим.

Цей потенціал визначено кількома причинами. Одна з них – інтерес розвитку шкільного підприємства: «Горизонтальні зв'язки між шкільними підприємствами України дуже важливі. Ми передбачили у своєму проєкті взаємодію зі шкільним підприємством, яке вже працює. Продукти, які виготовляють наші підприємства, можуть бути елементами одного виробничого ланцюжка. Тому є можливість вигідного співробітництва. Але дітей треба орієнтувати на таку взаємодію, вони самі ще не розуміють такої необхідності» (цитата з глибокого інтерв'ю).

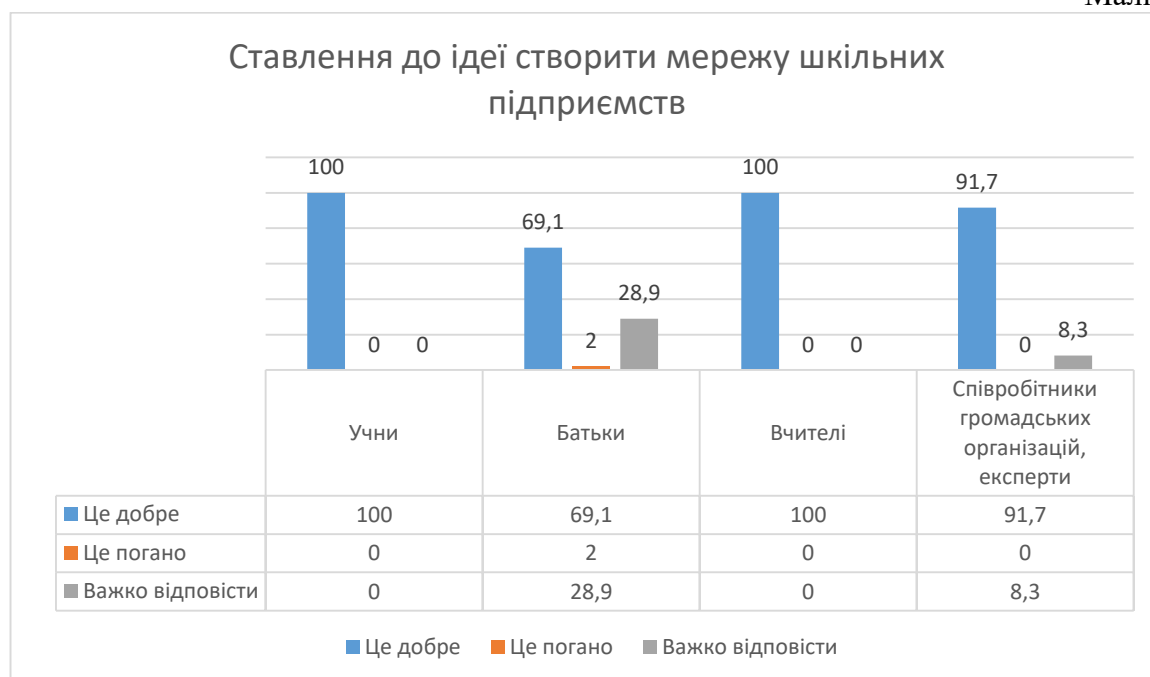
«Я є активним прихильником ідеї налагодження горизонтальних зв'язків між різними шкільними соціальними підприємствами. Це можливість використання чужого досвіду, що доволі важливо у такій новій справі, як соціальне шкільне підприємство. Я вважаю за потрібне провести всеукраїнський ярмарок соціальних підприємств різних шкіл. Це буде подія, яка

дозволить показати суспільству можливості шкільних підприємств, обмінятися досвідом» (цитата з глибокого інтерв'ю).

Ще один фактор високого потенціалу партнерських взаємодій між соціальними шкільними підприємствами – інтерес дітей і дорослих до взаємодії з людьми з інших регіонів: «Горизонтальна взаємодія і обмін досвідом дуже важливі. Крім важливої інформації, для учасників проєкту це дає мотивацію. У жителів кожного регіону України – власний менталітет, вони дивляться на одні й ті самі питання по-різному і можуть підказати нестандартні рішення. Діти спілкуються з однолітками з інших регіонів, і у них формується почуття спільності» (цитата з глибокого інтерв'ю).

Під час анкетування учасників проєкту 4–26 лютого 2021 року 100% учнів, 69,1% батьків, 100% вчителів і 91,7% представників некомерційних організацій (експертів, менторів) підтримали ідею створення мережі шкільних підприємств.

Малюнок 6

Спроможність представників ГО ефективно працювати в карантинному режимі над впровадженням концепції на місцях

Представники організацій громадянського суспільства продемонстрували здатність ефективно працювати в карантинному режимі над впровадженням концепції на місцях.

Карантинні заборони, особливо заборони дітям відвідувати школи, значно вплинули на проєкт. «Не вдалося знайти школу, з якої можна було би брати участь в проєкті. Ця проблема виникла через карантин. Представники шкіл не знали, як вони зможуть організувати виконання проєкту в умовах, коли школа закрита і діти не приходять на заняття, а навчаються онлайн. Тому рішення постійно відкладали за часом» (цитата з глибокого інтерв'ю).

«Найбільше на ситуацію вплинув і продовжує впливати карантин: за час роботи над проєктом діти два тижні перебували вдома. Тому два тренінги ми змушені були проводити онлайн. З-поміж 15 дітей, які задіяні в шкільній фірмі, восьмеро учнів живуть не на території села... Вони залежні від шкільного автобуса, і тому не мають можливості залишитися на додаткові заняття. Також частина дітей залежні від доступу до інтернету, тому не всі мають можливість бути на навчальних тренінгах» (зі звіту грантоотримувача проєкту).

Водночас деякі учасники проєкту своїми ініціативними діями змогли зменшити негативний вплив карантинних обмежень на проєкт: «Передбачаючи запровадження карантинних заходів наприкінці жовтня, організатори проєкту ще до початку фінансування донором розпочали завчасну реалізацію деяких підготовчих етапів, які не потребували

фінансування, згідно логічної моделі, зокрема проведення робочих зустрічей СШП» (зі звіту грантоотримувача проєкту).

«Навіть за карантинних умов, – обмежень, – організаторами було віднайдено можливість проводити навчальні заходи на відкритому повітрі, чому сприяв і зміст занять» (зі звіту грантоотримувача проєкту).

Карантин по-різному вплинув на грантові проєкти зі створення соціальних шкільних підприємств різних видів. Карантинні заборони затягнули час виконання проєктів створення соціальних шкільних підприємств, в яких передбачалася безпосередня участь дітей у виробництві продукції в приміщеннях. Вплив карантину був значно меншим на проєкти, в яких діти могли працювати просто неба. Карантин практично не вплинув на виконання проєктів, які перебували на етапі просвітницької діяльності. Така діяльність була переведена в онлайн-режим.

Кількісний аналіз індикаторів проєкту

#	Індикатор	Кількісне значення	Джерело інформації
1	Кількість шкіл, у яких запроваджено освітню модель СШП	6	На підставі річного звіту Фонду «Східна Європа» станом на грудень 2020
2	Кількість учнів у школах, де запроваджено освітню модель СШП	1 681	На підставі річного звіту Фонду «Східна Європа» станом на грудень 2020
3	Кількість шкіл, які обрали курс за вибором СШП	6	На підставі річного звіту Фонду «Східна Європа» станом на грудень 2020
4	Кількість учнів 7–11 класів, які відвідували заняття курсу за вибором «СШП», обізнані з інструментами і моделями СШП та практично їх застосовують	237	На підставі річного звіту Фонду «Східна Європа» станом на грудень 2020
5	% осіб, які добре обізнані з концепцією соціального шкільного підприємництва, разом	37,6	На підставі результатів анкетування учасників проєкту, яке було проведено під час оцінювання 4–26 лютого 2021 року
6	% вчителів, добре обізнаних із концепцією соціального шкільного підприємництва	81,3	На підставі результатів анкетування учасників проєкту, яке було проведено під час оцінювання 4–26 лютого 2021 року
7	% батьків, добре обізнаних із концепцією соціального шкільного підприємництва	14,2	На підставі результатів анкетування учасників проєкту, яке було проведено під час оцінювання 4–26 лютого 2021 року
8	% учнів, добре обізнаних із концепцією соціального шкільного підприємництва	50	На підставі результатів анкетування учасників проєкту, яке було проведено під час оцінювання 4–26 лютого 2021 року

9	% учнів, які активно застосовують на практиці навички, які вони здобули під час роботи в СШП та/або навчання за курсом СШП	83,8	На підставі результатів анкетування учасників проєкту, яке було проведено під час оцінювання 4–26 лютого 2021 року
10	Кількість шкільних підприємств, заснованих у межах грантів	7	На підставі річного звіту Фонду «Східна Європа» станом на грудень 2020
11	% вчителів, які продовжують підтримувати роботу новоствореного СШП	85,4	На підставі результатів анкетування учасників проєкту, яке було проведено під час оцінювання 4–26 лютого 2021 року
12	Кількість видів продукції/послуг СШП, які були створені та продані/надані	29	На підставі річного звіту Фонду «Східна Європа» станом на грудень 2020
13	Кількість продуктів/послуг, створених СШП	6 кг	Аналітичні звіти організацій-грантоотримувачів проєкту
14	Кількість продуктів/послуг, проданих СШП	6 кг	Аналітичні звіти організацій-грантоотримувачів проєкту
15	% учнів, які підтвердили, що вони підвищили впевненість у собі та рівень соціально-підприємницької відповідальності (серед них % учнів та % учениць)	82,3, в тому числі 80,3 серед жінок і 83,3 серед чоловіків	На підставі результатів анкетування учасників проєкту, яке було проведено під час оцінювання 4–26 лютого 2021 року

Коментар до індикаторів «Кількість продуктів/послуг, створених СШП» та «Кількість продуктів/послуг проданих СШП»: тільки у звіті Житомирської обласної Асоціації фахівців соціальної сфери у партнерстві з Бердичівською спеціальною школою Житомирської обласної ради (перша грантова програма проєкту) вказано, що фактично вироблено 6 кг овочів, фактично продано 6 кг овочів. Решта грантоотримувачів проєкту в звітах вказали, що фактично на момент проміжного звітування продукція не була виготовлена і не була продана. Необхідно уточнити, що аналізували проміжні звіти грантоотримувачів, оскільки на час проведення оцінювання проєкту грантоотримувачів ще тривали.

Рекомендації

1. Коригування формату звітів грантоотримувачів проєкту

Створений під час проєкту посібник для учнів 8 (9, 10, 11) класів, батьків та освітян «Соціальне шкільне підприємництво: твій перший стартап» констатує: «Головні складові, без яких не може існувати соціальне підприємництво, – це соціальна цінність та прибуток. Розподіл співвідношення цих складових залишається на розсуд засновників, але наявність обох одночасно є обов'язковою». Доцільно передбачити у звітності грантоотримувачів (організацій, що створюють шкільні соціальні підприємства) характеристику соціального ефекту шкільних підприємств.

2. Розширення категорії потенційних учасників проєкту

Розвиток системи соціального шкільного підприємництва в Україні об'єктивно передбачає підтримку ініціатив щодо створення шкільних підприємств у поселеннях всіх типів, в тому числі

великих міст. У зв'язку з цим доцільно проводити грантові конкурси, спрямовані на підтримку створення шкільних соціальних підприємств, для населених пунктів усіх типів. При цьому можливе виділення кількох номінацій: громадські організації та школи великих міст, малих міст і сільських поселень.

3. Організація зворотного зв'язку з грантоотримувачами проєкту після завершення мікропроєктів, спрямованих на створення шкільних підприємств

На момент проведення проміжного оцінювання соціальні підприємства, створені на базі некомерційних організацій у партнерстві зі школами, працювали в режимі «соціального тренажера»: дорослі та діти навчалися провадження бізнесу, але повний цикл діяльності соціального підприємства, включаючи продаж товарів і послуг, не був створений. Необхідно вказати на те, що інформація з проміжних звітів підготовлена за підсумками двох місяців з чотирьох місяців виконання цих грантових проєктів. Створення такого циклу вимагає більше часу. У зв'язку з цим необхідна підтримка створених підприємств у формі дистанційних і очних консультацій на основі «зворотного зв'язку» з грантоотримувачами після завершення їхніх проєктів. Такий зворотній зв'язок допоможе виявляти проблеми діяльності шкільних соціальних підприємств. Прогнозувати ці проблеми без «зворотного зв'язку» неможливо, як у будь-якій новій справі.

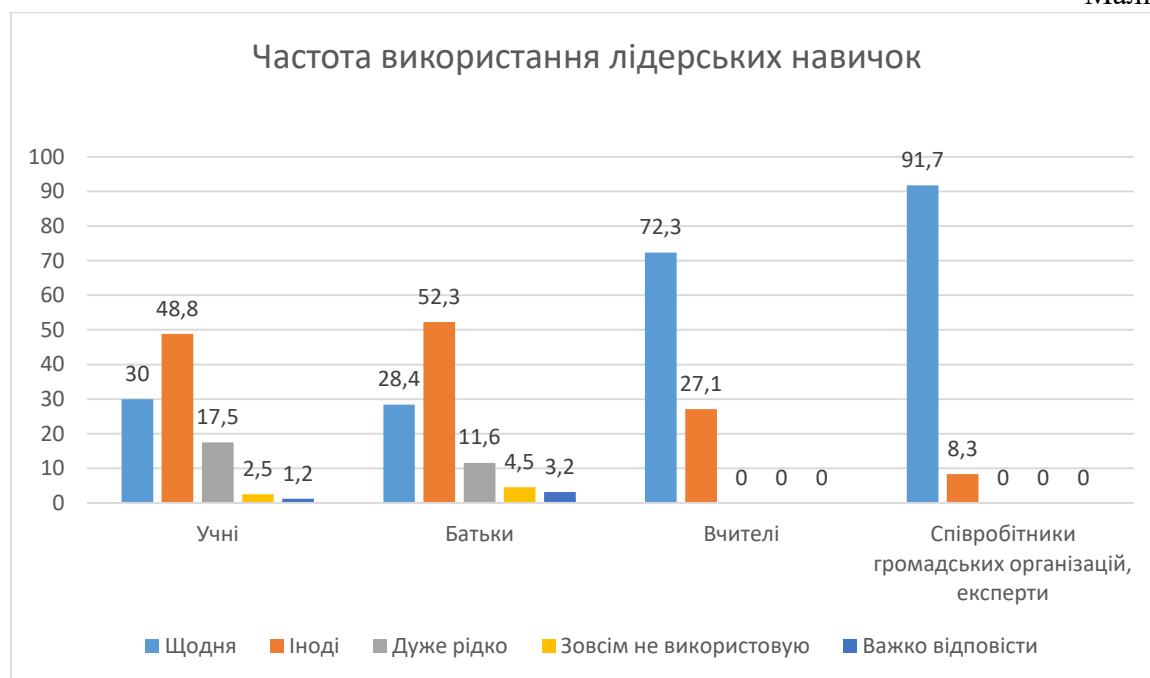
4. Стимулювання взаємодії між шкільними підприємствами

Заохочувати умовами грантового конкурсу різні соціальні шкільні підприємства до співпраці одне з одним. Розглянути питання про проведення всеукраїнської виставки продуктів і послуг соціальних шкільних підприємств. Цей захід може бути організовано в різних форматах, в тому числі онлайн.

5. Включення у проєкт компонента з розвитку лідерських навичок для школярів

Анкетування учасників проєкту, проведене під час проміжного оцінювання, засвідчило відносно низький рівень лідерських навичок учнів. Так, серед учнів 30 відсотків заявили, що вони щодня використовують лідерські навички (серед батьків – 28,4%). Для порівняння, цей показник у групі вчителів дорівнює 72,3 відсоткам, а серед представників некомерційних організацій – 91,7%.

Малюнок 7

Успіх підприємницької діяльності безпосередньо пов'язаний із лідерськими навичками підприємця. Доцільно передбачити у проєкті спеціальний компонент для школярів із розвитку лідерських навичок учнів.

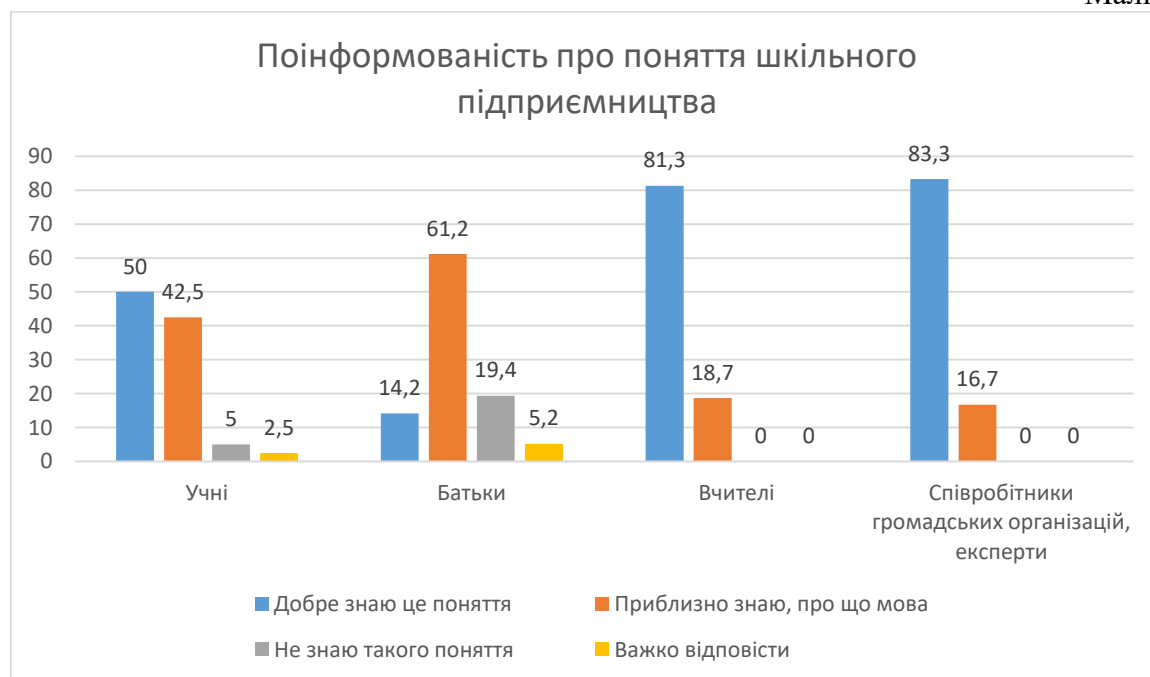
6. Поширення проєкту на громади, в яких ухвалені програми розвитку соціального підприємництва

У містах Вінниця та Івано-Франківськ ухвалені програми розвитку соціального підприємництва. Проєкт міжнародної технічної допомоги «Партнерство для розвитку міст» (Проєкт ПРОМІС), який впроваджує Федерація канадських муніципалітетів (ФКМ) за фінансової підтримки Міністерства міжнародних справ Канади, сприяє розробленню і ухваленню муніципальних програм розвитку соціального підприємництва. Дві міські програми розроблені за підтримки цього проєкту. Програма Івано-Франківська передбачає низку проєктів, серед яких – проєкт «Популяризація соціального підприємництва в закладах середньої освіти, вищої освіти та професійно-технічної освіти». Короткострокові результати програми Івано-Франківська містять таке: «На базі закладів загальної середньої освіти впроваджуються факультативні навчальні курси «Соціальне підприємництво для підлітків» для учнів 8-11 класів». Поширення проєкту на громади, в яких ухвалені місцеві програми розвитку соціального підприємництва, може значно підвищити результативність проєкту.

7. Інформування батьків про концепцію соціального шкільного підприємництва і підвищення усвідомленості участі учнів у проєкті

Як засвідчило анкетування, найменш поінформованою групою про концепцію соціального шкільного підприємництва є батьки школярів-учасників проєкту.

Малюнок 8

Ці показники відображають норму, тому що батьки найменш залучені до проєкту порівняно з іншими опитаними групами. Водночас ставлення батьків до участі дітей у проєкті є одним із факторів успіху цього проєкту. Доцільно підвищити рівень інформованості батьків про ту користь, яку соціальне шкільне підприємництво приносить їх дітям. Наприклад, підготувати спеціально для батьків буклет (можливо, в електронному форматі) і поширити його.

Також половина учнів-учасників проєкту оцінюють свої знання поняття шкільного підприємництва як невисокі (сума відповідей «приблизно знаю, про що йдеться», «не знаю такого поняття», «важко відповісти»). Ці учні включені в діяльність соціальних шкільних підприємств, але вони недостатньо усвідомлюють її мету і важливість такої роботи для себе особисто.

Доцільно провести серед учнів конкурс есе (творів) на тему «Що мені дає участь у створенні соціального шкільного підприємства». Така рефлексія допомагає учням усвідомити значення участі у проєкті для них особисто.

04.03.2021 р.